

Makale Geliş Tarihi | Received: 05.10.2024

E-ISSN: 2148-9327

Makale Kabul Tarihi | Accepted: 08.10.2024

<http://dergipark.org.tr/kilikya>

Araştırma Makalesi | Research Article

KANT'IN ELEŞTİREL FELSEFESİNDE AŞKINSAL MANTIK

İsmail SERİN¹

Öz: Felsefe ile mantık arasında eski ve köklü bir ilişki olduğu bilinen bir gerçektir. Ne var ki, çoğu felsefi dizgenin ele aldığı sorunların öncelikle bir mantık eleştirisi ya da yorumuyla betimlendiği söylenemez. Filozofların büyük çoğunluğu Aristoteles mantığının kusursuzluğu ve tamlığı karşısında mantıksal bir eleştiriye girişmeyi gereksiz bulmuşlardır. Ne var ki, Kant eleştirel felsefesinin ana erekleri bakımından genel mantık olarak andığı Aristoteles mantığının biçimselliğinin anlama yetimizin işleyişini açıklamaya engel oluşturduğunu savlar. Kavramlarımızın oluşumunu ve kullanımını yalnızca genel mantıkla açıklamak ampirizm ile akılcılık arasında sıkışıp kalmaya neden olmaktadır. Kant'ın aşkınsal mantık adıyla anacağı yeni bir mantık alanını açması onun *Arı Usun Eleştirisi*'nin belkemiğini oluşturmaktadır. Bu çalışmada Kant'ın eleştirel felsefesinde aşkınsal mantığın oynadığı rol açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deneyim, Uslamlama, Anlama, Kavram, Bilgi

TRANSCENDENTAL LOGIC IN KANT'S CRITICAL PHILOSOPHY

Abstract: It is known that there is an old and deep-rooted relationship between philosophy and logic. However, it cannot be said that the problems addressed by most philosophical systems are primarily described with a critique or interpretation of logic. Most philosophers have found it unnecessary to attempt logical criticism in the face of the perfection and completeness of Aristotle's logic. However, Kant argues that the formality of Aristotelian logic, which he refers to as general logic in terms of the main aims of his critical philosophy, poses an obstacle to explaining the functioning of our understanding. Explaining the formation and use of our concepts only with general logic causes us to get stuck between empiricism and rationalism. Kant's opening of a new field of logic, which he calls transcendental logic, forms the backbone of his *Critique of Pure Reason*. This study will explain the role played by transcendental logic in Kant's critical philosophy.

Keywords: Experience, Reasoning, Understanding, Concept, Knowledge

¹ Doç. Dr. | Assoc. Prof.

On Dokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü | Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy

ismail.serin@omu.edu.tr

0000-0002-3164-5181

1. Giriş

Kant'ın eleştirel felsefesinin, günümüz okurlarını meşgul etmeyi sürdüren kilit kavramlarından bir tanesi de aşkınsal mantıktır. Felsefe ile mantık arasındaki ilişkinin uzun geçmişinin neredeyse tamamına damgasını vurmuş olan Aristoteles mantığının kusursuzluğu, mantık üzerine düşünmeyi, mantığın felsefedeki rolünü sorgulamayı gereksiz kılmış görünmektedir. Klasik mantık diye de adlandırılan genel mantığın Kant'ın eleştirel tutumunda göz ardı edilemez bir ağırlığı olmasına karşın, onun tüm eleştirel felsefesi için genel mantığın dışında başka bir mantık alanı açmaya giriştiği anlaşılmaktadır. Aşkınsal mantık bu bakımdan özellikle *Arı Usun Eleştirisi*² adlı yapıtının çözümlenmesi ve savlarının açıklığı kavuşturulması için kilit bir öneme sahiptir.

Ne var ki, aşkınsal mantık aynı zamanda Kant'ın felsefesindeki kavramlardan en yanlış anlaşılan ve en az önemsenenlerden biridir. *Arı Usun Eleştirisi* ana hatlarıyla incelendiğinde bile hem Analitik hem de Diyalektik bölümlerinde aşkınsal mantık kavramına yoğun bir biçimde başvurulduğu görülecektir. Öte yandan, söz konusu yapıtın hem Analitik hem de Diyalektik bölümleri, sürekli yinelenen tartışmaların ve yorumların değişmeyen konuları haline gelmişse, bu durumun başlıca nedeni aşkınsal mantık kavramının Kant'ın eleştirel felsefesindeki işlevinin genellikle yadsınmış olmasıdır.

Aşkınsal mantığa duyulan gereksinimin altında büyük ölçüde, bir nesnenin kendisinin olası herhangi bir bilginin konusu olmak üzere, o nesnenin ne türden koşullar taşıması gerektiğinin en başından itibaren belirlenmesi ilkesi yatmaktadır. Nitekim *Arı Usun Eleştirisi*'nin Aşkınsal Diyalektik bölümünde Kant şu çarpıcı tespitte bulunur:

Tüm şeylerin enson taşıyıcıları olarak vazgeçilemeyecek denli gereksindiğimiz koşulsuz zorunluk insan usu için gerçek uçurumdur. Bengiliğin kendisi, Haller tarafından betimlendiği gibi, tüm ürkütücü yüceliği ile, çoktandır an üzerinde o başdöndürücü izlenimi bırakamıyor; çünkü yalnızca şeylerin süresini ölçer, ama onları taşımaz. Tüm olanaklı varlıklar arasında en yükseği olarak tasarımıladığımız bir varlığın bir bakıma kendine 'Bengilikten gelir, bengiliğe giderim, dışımda yalnızca istencim yoluyla olandan başka hiçbirşey yoktur; *ama öyleyse ben neredenim?*' demesi gerektiği düşüncesini bir yana atamayız; ama buna dayanmak da olanaksızdır. Burada ayağımızın altındaki herşey çöker, ve en büyük eksiksizlik, tıpkı en küçüğü gibi, birini olduğu gibi ötekini de en küçük bir engel olmaksızın yitmeye bırakmakla hiçbir zarara uğramayan kurgul usun önünde tüm destekten yoksun askıda kalır. (Kant, 1993: 298 / KrV, B641)

Nesnenin, bilen öznenin kendisine ilişkin bilgisini önceleyen varlığı, özneyi kısıtlı varlığıyla bilmeye çalıştığı öncesiz sonrasız bir evren karşısında dehşetli bir çatışma içine sokacaktır. Ancak, olası bir bilginin başkaca bir dayanak gerektirmeyecek bir

² Bu çalışmada Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi* adlı yapıtından yapılan alıntılarda 1993 tarihli Aziz Yardımlı'nın çevirisi esas alınmıştır. Ayrıca Kant'ın yapıtlarının akademi baskısının genel kabul gören kaynakça gösterimi de eklenmiştir.

dayanağının olmasıyla sonsuz bir döngüden kurtulmak mümkündür. Bilginin böylesi bir dayanaksız dayanakla temellendirmeye çalışmak Kant'ın eleştirel felsefesine uygun düşmeyecektir. Zira Kant için epistemolojik nesnenin ontolojik nesneden önce geldiği bir felsefi dizge kurmak gerekmektedir. İnsan deneyiminin fizik evrenle sınırlı oluşunun açıklığı, eleştirel bir felsefenin ilkin deneyimden hareket etmesinin meşru kaynağı olmaktadır. Böylelikle bilgi konusu nesnenin kendisi eleştirel bir felsefenin çalışma alanı haline gelmekle ontolojik anlamda bir nesnenin varlığından söz edilebilmesinin de olanağı haline gelir. Bir bakıma görünüşün bilgisi, gerçekliğin varlığından söz edebilmenin ön koşulu olmaktadır.

Düşünme yetisiyle yakından ilişkili bir biçimde nesnenin biliniş sürecinin tümüyle deneyimin öncülüğünde yürütülmesi kuşkuyu gidermede başarısız kalacağı için eksik bir bilişe neden olur. Nesneliliği daha incelikli gözlem ya da deney yaparak inşa etmeye kalkıştığımızda her aşamada karşımıza kuşku çıkacaktır. O halde bilginin konusu olan nesnenin fizik dünyadaki nesnenin ta kendisi olmaktan farklı bir nesne olmasıyla kuşkuyu giderebileceğimizi düşünmeye başlayabiliriz. Kant'ın eleştirel felsefesinde tam da insan düşüncesinin kendisi epistemolojik anlamda nesnenin ortaya çıktığı yer olarak tanınmaktadır. Bu aynı zamanda aşkınsal mantığın karşılık bulduğu yerdir. Kant'a göre aşkınsal mantık, insan bilgisinin nesnelere varolduğu yerin yine insan düşüncesi olduğu kabulüne dayanır; yani fizik dünyaya doğrudan erişimin bir yolunu bulsak bile o erişimin sonucunda elde edebileceğimiz bilgi yine düşünsel bir nitelik taşıyacaktır. Kant açısından aşkınsal mantık, görünüşün ötesinde yatan gerçekliğin neye benzeğini betimlemeye çalışmadığı gibi, görünüşleri yok sayan saf bir düşünmenin eseri bir alan tanımlamaya da girişmez. Aşkınsal mantık, bilginin nesnesini oluştururken başvurduğumuz yordamı açıklama çabasıdır. Düşünme yetisi ile düşünülür olanın arasındaki ilişki aşkınsal mantığın konusudur. Düşünmeye uygun düşen nesnelere neler olduğunun araştırılması değildir. "Bir nesneyi düşünmek nedir ve bir nesne hangi formlar altında düşünülebilir? Kant'ın aşkınsal mantık düşüncesinin temelinde yatan arka plan sorusu budur." (Alves, 2008: 115)

2. Genel Olarak Mantık ve Aşkınsal Mantık İlişkisi

Kant, doğrudan ve sadece mantığa odaklandığı bir eser kaleme almamış olsa da kariyeri boyunca düzenli olarak mantık dersleri vermiştir; ayrıca özellikle *Arı Usun Eleştirisi*'nde ele aldığı konuların arka planında ciddi bir mantık sorunsalı olduğunu, kitabın en uzun bölümünün aşkınsal mantık olarak adlandırıldığı gözetildiğinde bu durum iyice netlik kazanmaktadır,³ ortaya sermiştir. *Arı Usun Eleştirisi*'nin Aşkınsal Öğeler Öğretisi⁴ başlığını taşıyan bölümünde Kant, genel olarak mantığın insanın düşünsel etkinliklerindeki yerini betimler. Bilgimizin, deneyimleme ve deneyimden gelen verilerin tasarlanmasıyla oluştuğu evrede mantığın kilit bir rolü olduğu görülür. Sistemli düşünmenin bir aracı olarak genel mantık hem her bir bilimi izleyeceği yöntemin doğruluğunun ölçütü hem de her bir insanın usamlama yetisini

---

³ KrV A50-704/B74-732.

⁴ Özellikle KrV, A 50 – 55/B 74 – 80 arasında kalan metin.

duygularına kapılmaksızın kullanıp kullanamadığının yargıdır. Genel mantık bu bakımdan düşünme yetimizin ve daha genel olarak aklın *kanonu* sayılır. Günümüz Kant yorumcuları açısından da eleştirel döneminde Kant'ın mantık ile anlama yetisi arasında kurduğu ilişki onun felsefeyi bir tür epistemoloji diye yorumlanabilecek şekilde yeniden kurgulamasına yol açacaktır.⁵ O nedenle Kant için mantığı, kitabını mantık derslerinde okuttuğu Georg Meier gibi yazarların ileri sürdüğü üzere bir düşünme sanatı olarak değil, düşünme yetisinin bir bilimi olarak ele almak öncelik taşıyacaktır.

Elbette mantıksal yönden düşünmenin uslamlamaya bağımlı olmasından ötürü ilkin düşünsel yetimizin mantığa uygunluğunu denetlemek isteriz; bu durum bilen öznenin hangi biliş süreçlerine tabii olduğunu serimlediğimiz öznel bir karakter taşır. Oysa Kant'a göre mantığın bu özne tabanlı yüzü kadar geçerli bir de nesne tabanlı yüzü vardır. Mantığın bu ikinci yüzü, deneyim dünyasındaki nesnelerin zihnimize nasıl tasarılanarak kavramsal bir çerçeve inşa edecek şekilde bir yapıya dönüştürüldüğünü anlamakla ilgili olacaktır. Sonuçta bilgisini elde ettiğimiz nesnelere nasıl düşünebildiğimize yönelik "saltık olarak zorunlu düşünme kuralları" (Kant, 1993: 67 / KrV A52/B76) mantığa özgü sayılacaktır. Geleneksel olarak felsefede mantığın konumu bu haliyle hiçbir içeriği olmayan şu ya da bu nesneyle ilişkisiz saf ve evrensel bir düşünme alanına işaret eder. Oysa başta doğa bilimleri olmak üzere genel olarak insan deneyimi "içeriksiz" bırakılmaz. Nesnenin biliniş süreçlerinin odağa alındığı yeni bir mantıktan söz etmek kaçınılmaz olacaktır. Açıkçası "sırf düşünmenin biçimiyle ilgilenen" ve "tüm içerikten soyutlanmış"(Kant, 1993: 111 / KrV A131/B170) bir "basit formel mantık" olan "saf genel" mantığın aksine Kant'ın "aşkınsal mantık" (Kant, 1993: 68 / KrV A57/B81) adını verdiği nesnelerin saf düşüncesini olanaklı kılan temel a priori içeriklerin yeni bir bilimi söz konusudur.

Kant'ın aşkınsal mantığının özel bir nesne veya içerik alanına sahip saf bir mantık olarak uzun süredir devam eden okumasına rağmen, Kant'ın kendisi aşkınsal mantığı "özel bir mantık" olarak adlandırmaz. Elbette, aşkınsal mantığı "genel mantık"tan ayırırken, bunların ortak, ampirik olmayan ("saf") karakterini vurguluyor. Ancak aşkınsal mantık fikrinin ortaya atılmasından hemen önce sunulan mantıksal tipolojinin, şimdiye kadar bilinen mantık türlerini yansıtan geleneksel taksonominin Kant tarafından tanıtılmak üzere olan yeni mantık türünü kolayca içinde barındırabileceğini önerdiği düşünülmemelidir. Bunun yerine, saf-uygulamalı ve genel-özel olmak üzere mantığın ikili bir tasnifi Aristotelesçi mantığı saf genel mantık olarak tanımlamaya izin verecek şekilde düşünülebilir. Tam olarak bu tasnif "saf genel mantık" olarak Aristotelesçi mantıktan ayrışacak biçimde Kant'ın aşkınsal mantığı kullanmasına hizmet eden ve aşkınsal mantığın mevcut sınıflandırıcı mantık şemasından da tamamen ayrıldığını gösteren bir çıkışı noktası olacaktır. Öyleyse saflik bakımından Aristotelesçi mantık ile aşkınsal mantık arasındaki benzerlik, her iki mantığın etkinlik gösterdiği alanın nesnesi ya da içeriği söz konusu olduğunda,

⁵ Sözelimi C. Tolley "The Place of Logic within Kant's Philosophy" adlı makalesinde Kant'ın eleştirel döneminde genel olarak mantığın oynadığı rolü serimlemesi dikkat çekici örnek olarak anılabilir.

farklılığın düzeyden ya da içerikten ziyade aşkınsal mantığın kendi konusuna yaklaşım tarzından kaynaklandığını ileri sürmek uygun düşecektir. (Zöllner, 2017: 5)

3. Bir Bilgi Eleştirisi Olarak Aşkınsal Mantık

Genel mantığın tümüyle biçimsel olması, onu deneyimin içeriğini oluşturan nesnel dünyadan koparmaktadır. Genel mantığın vargılarının geçerliliği bu anlamda maddi gerçeklikle ilişkili değildir. Oysa Kant'a göre özelde insanın düşünsel etkinlikleri genelde bilimlerin ele aldıkları sorunlar maddi içerikten ayrı düşünülemezler için tümüyle biçimsel değildirler. Aşkınsal mantığın olanaklı olduğunu kavramasıyla birlikte Kant, mantık içinde genel olarak düşünmeye yönelik farklı bir yaklaşım açısı olduğunu ortaya çıkarır. Bu farklı yaklaşıma göre düşünme ne tüm içeriğinden ne de nesnelere olan tüm ilişkilerinden soyutlanmıştır; veya düşünme yalnızca şu veya bu bilimsel alanın nesnelere olan ilişkisine odaklanmaz. C. Tolley'e göre "daha ziyade aşkınsal mantık, düşünmenin 'genel olarak' nesnelere ilişkili oluşuna; düşünmenin kendi etkinliğinin biçimleri sayesinde tasarımlarımıza 'getirdiği' nesnelere olan ayırt edici tasarımsal ilişkiye bakar." (Tolley, 2017: 177)

Kant'ın eleştirel felsefesinde, yalnızca o nesnenin düşünülmesiyle ya da deneyimlenmesiyle bir nesnenin bilinişi olanaklı değildir. Bir nesneyi düşünmekle bilmek farklı şeylerdir:

Bir nesneyi düşünmek ve bir nesneyi bilmek öyleyse aynı şey değildir. Bilgiye iki etmen düşer: ilk olarak kavram, ki onun yoluyla genel olarak bir nesne düşünülür (kategori); ve ikinci olarak sezgi, ki bu nesne onun yoluyla verilir. Çünkü kavrama karşılık düşen bir sezgi verilemeseydi, kavram biçim açısından bir düşünce olur ama hiçbir nesnesi olmaz ve onunla herhangi bir şeye ilişkin hiçbir bilgi olanaklı olmazdı. Çünkü, bildiğim denlisiyle, üzerine düşüncemin uygulanabileceği hiçbir şey olmaz, ne de olabilirdi. (Kant, 1993: 103 / KrV B146)

İnsanın anlama yetisi kendi başına görümlerin kaynağı olamaz; ancak duyarlıktan gelen görümlerle bir nesnenin bilinişinden söz edilebilir. Bu anlamda bir nesneyi bilmek demek, onun olasılığını kanıtlayabilmek demektir. Öte yandan bir nesneyi düşünmek, kendimizle çelişmediğimiz sürece dilediğimizce yürütebileceğimiz düşünsel bir etkinliktir. Kant'ın savlarını eleştirel sorgulamaya dayalı tutarlı bir biçimde gerekçelendirmesi hem genel mantığa hem de aşkınsal mantığa dayanmaktadır. Genel mantık, düşünmeyi içeriğinden ayıran biçimsel işleyişle uslamamalarımızı geçerlilik yönünde denetler. Oysa aşkınsal mantık, kavramlarımızın saf niteliklerini açıklamak üzere anlama yetimizin edimlerini irdeler. Her iki mantığın Kant'ın eleştirel felsefesinin ana ereklerine erişmede başat bir rolü vardır. Genel olarak düşünme yetimizin, özelde anlama yetimizin nesnelere bilinmesi sürecinde kendi başlarına yetersiz kalacağını fark eden Kant'a göre düşünmenin genel mantıkla sınanması a priori bir nitelik sınırlı kalır; oysa nesnenin a priori bilinişinin koşullarının da açığa vurulması gerekir. Kant'ın eleştirel felsefesinin ana gövdesi, böylece, anlama yetisinin dışında kalan alana aklın erişimini açıklama çabası oluşturmak olacaktır. Yani

düşünmenin içeriğinden ziyade düşünmeyi olanaklı kılan koşulları ortaya sermek aşkınsal mantığın görevi olacaktır.

Öyle anlaşılıyor ki, aşkınsal mantık, hangi nesne olduğuna bakılmaksızın, her türden düşünmeyi ve yargılamayı yöneten ilkelerle ilgilenmektedir; belirli bir yargıda bulunmak ya da belirli türden bir nesneyi düşünmek üzere gerek duyduğumuz kuralları temin etmek aşkınsal mantığı görevi değildir. C. Tolley'in özlü bir biçimde betimlediği üzere her iki mantığın Kant'ın felsefesi için elzem olduğu açıktır:

Ancak bir düşünce nesnesine ilişkin genel kavram tam da aşkınsal mantığın konusu olduğundan, aşkınsal mantık, geleneksel mantıktan daha az olmamak üzere, herhangi bir düşünme ve anlama durumu için olmazsa olmaz bir koşul sağlar. Bu nedenle her iki mantık da kapsamları açısından eşit derecede ve sınırsız bir şekilde geneldir; bu da onların alanlarının tamamen çakışık olarak görülmesi gerektiği anlamına gelir. Mantıklar arasındaki karşıtlık, türler arasındaki fark ya da cins ve tür arasındaki fark açısından değil, daha ziyade ele alınan düşünme veya yargı tavırlarının arasındaki fark açısından, yani anlama yetimizin biçimi ile içeriği arasındaki fark açısından anlaşılmalıdır. (Tolley, 2012: 441)

3. Sonuç

Kant'ın eleştirel felsefesinin yalnızca günümüzdeki adıyla biçimsel mantıkla yetinmeyip filozofun inşa etmeye çalıştığı dizgenin bir gereği olarak aşkınsal mantık adında başka bir mantığa yer açması felsefenin sonraki gidişatında da önemli bir yer tutacaktır:

Kant, modern mantığın üç önemli yapısal özelliğinin temelini atar: kavram ve nesne arasındaki ayırım, mantıksal çözümleme birimi olarak önermenin (veya tümcenin) önceliği ve yalnızca bireysel çıkarımların geçerliliğini değil, mantıksal sistemlerin yapısını araştıran mantık anlayışı. Dahası Kant'ın çalışması, mantıksal pozitivistlerin tuttuğu ve sonradan analitik felsefede takip edilen yolların dışındaki yolları ortaya çıkaran eleştirel perspektifi bakımından çok önemlidir. (Tiles, 2004: 85)

Günümüzde baskın felsefe yapma yordamlarından birisi olan analitik felsefenin gereksinim duyacağı mantıksal açılımların köklerini Kant'ta bulmak Tiles'ın vurguladığı haliyle filozofun görmezden gelinemeyecek bir mantıksal çerçevenin ilk örneği olduğunu göstermektedir.

Biçimsel mantığın çözümlemeyle, aşkınsal mantığın ise sentezle yükümlü sayıldığı eleştirel felsefede özne-nesne arasındaki zorunlu biçimsel bağlantıları irdelemek biçimsel mantığa düşerken, bilgi nesnelerini inşa eden yapıyı ele almak ise aşkınsal mantığın alanına girmektedir. Sonuçta Gilead'ın de altını çizdiği üzere her iki mantık da birbirinden ayrılamaz, biri diğerinin yerine geçemez. (Gilead, 1992: 441) İki mantık arasındaki bu ilişkinin özbilinç konusunda Kartezyen yaklaşımdan ayrılan özgün bir yorum habercisi de sayılabilir. Doğrudan ve en iyi kendimizi bildiğimize yönelik Kartezyen varsayımın aksine dolayım gerektiren bir özbilinç deneyimi söz konusudur.

KAYNAKÇA

Alves, P. M. S. (2008). The Concept of a Transcendental Logic. *Law and Peace in Kant's Philosophy* in (s. 113–126). Walter de Gruyter. doi:10.1515/9783110210347.5.113

Gilead, A. (1982). The Relationship Between Formal and Transcendental-Metaphysical Logic According to Kant. *Monist*, 65(4), 437–443. doi:10.5840/monist198265429

Kant, I. (1993). *Arı Usun Eleştirisi*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea.

Tiles, M. (2004). Kant: From General to Transcendental Logic. *The Rise of Modern Logic: From Leibniz to Frege* (s. 85–130). Elsevier. doi:10.1016/s1874-5857(04)80015-3

Tolley, C. (2012). The Generality of Kant's Transcendental Logic. *Journal of the History of Philosophy*, 50(3), 417–446. doi:10.1353/hph.2012.0054

Tolley, C. (2017). The Place of Logic within Kant's Philosophy. *The Palgrave Kant Handbook* in (pp. 165–187). Palgrave Macmillan UK. doi:10.1057/978-1-137-54656-2_8

Zöllner, G. (2017). Conditions of Objectivity. Kant's Critical Conception of Transcendental Logic. *Logik / Logic* in (pp. 3–28). De Gruyter. doi:10.1515/9783110521047-001